

INKLYUZIV TA'LIMNI O'QUV JARAYONIGA TADBIQ ETISHDA YUZAGA
KELADIGAN MUAMMOLAR**Kuranboyeva Ozoda Hakimovna***Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi*ozodaxakimova49@gmail.com

Annotatsiya: Maqola hozirgi kunda dolzarb bo'lgan inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili – barcha bolalar mumkin bo'lgan qiyinchiliklar yoki farqlardan qat'i nazar birga o'qishi kerakligi masalasini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Inklyuziv ta'limning asosiy konsepsiyasini aniqlash, inklyuziyani ta'lim tizimiga joriy etishdagi muammolarni o'rganish va ularni hal qilish strategiyalarini belgilash. Alohida ehtiyojli shaxslar uchun ta'limiy faoliyat dasturini ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Kuzatishlar natijasida o'quvchilarning turli ehtiyojlariga javob berishning bir necha variantlarini taklif qiladi, turli o'qitish uslublari va sur'atlariga moslashadi hamda mos o'quv dasturlari orqali barcha uchun sifatli ta'limni ta'minlaydi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lmagan bolalar uchun ham inklyuziv ta'limning muhimligini ta'kidlaydi. Inklyuziv sinfda sog'lom bolalar alohida e'tiborga muhtoj tengdoshlarini hurmat qilishni va qadrlashni o'rganadilar.

Abstract: The article is devoted to considering the issue of the main principle of inclusive education, which is currently relevant – that all children should study together regardless of possible difficulties or differences. Identifying the basic concept of inclusive education, studying the problems in introducing inclusion into the educational system and defining strategies for solving them. It is manifested in the development of a program of educational activities for individuals with special needs. As a result of the observations, it offers several options to respond to different needs of students, adapts to different teaching styles and pace, and provides quality education for all through appropriate curricula. Emphasizes the importance of inclusive education even for children without developmental disabilities. In an inclusive class, healthy children learn to respect and appreciate their peers who need special attention.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению актуального в настоящее время вопроса об основополагающем принципе инклюзивного образования – о том, что все дети должны учиться вместе, независимо от возможных трудностей или различий. Определение базовой концепции инклюзивного образования, изучение проблем внедрения инклюзивности в систему образования и определение стратегий их решения. Проявляется в разработке программы образовательной деятельности для лиц с особыми потребностями. Наблюдения предлагают несколько вариантов удовлетворения различных потребностей учащихся, адаптируются к различным стилям и темпам обучения и обеспечивают качественное образование для всех с помощью соответствующих учебных программ. Подчеркивает важность

инклюзивного образования даже для детей без нарушений развития. В инклюзивном классе здоровые дети учатся уважать и ценить своих сверстников, которые нуждаются в особом внимании.

Tayanch soʻzlar: *inklyuziv taʼlim, integratsiya, subyekt, alohida taʼlimga ehtiyoji bor bolalar, texnologiya, inklyuziya.*

Key words: *inclusive education, integration, subject, children who need special education, technology, inclusion.*

Ключевое слова: *инклюзивное образование, интеграция, предмет, дети с особыми образовательными потребностями, технология, инклюзия.*

Kirish

Inklyuziv taʼlimda turli xil alohida ehtiyojga ega va oʻquv ehtiyojlariga ega boʻlgan oʻquvchilar imkoniyati cheklanganligi yoʻq va odatdagi rivojlanishga ega boʻlgan oʻquvchilar bilan birga sinflarda taʼlim oladilar. Inklyuziv taʼlimda qoʻshimcha yordam va xizmatlarga muhtoj oʻquvchilar oʻz imkoniyati cheklangan boʻlmagan tengdoshlari bilan koʻproq vaqt oʻtkazadilar, alohida sinflar yoki maktablarga ajratilmaydilar.

Ushbu maqolaning maqsadi – inklyuziv taʼlimni oʻquv jarayoniga qoʻshishda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilishdir.

Maqolaning vazifalari:

- inklyuziv taʼlimning evolyutsiyasini koʻrib chiqish;
- inklyuziv taʼlim muammolarini tasniflash;
- oʻqituvchi va tarbiyachilarga bu muammolarni “inklyuzivlik madaniyatini” yaratish orqali hal etishda yordam berishi mumkin boʻlgan bir nechta ehtimoliy strategiyalarni taqdim etish.

Tadqiqot usullari: ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, hujjatlar va arxiv maʼlumotlarini tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlar va adabiy manbalarni oʻrganish.

Mazkur ishning nazariy asoslari qatorida mahalliy olimlar – N.S. Groznaya, E.L. Idenbaum, A.V. Klepikov, E.Yu. Shatalova, F.L. Ratner, N.G. Sigal, M.A. Astofyeva, M.I. Doljenkova ishlaridan tashqari xorijiy mualliflar – J. Chatterjee, L. Florian, M. Oliver, P. Omari nashrlari ham xizmat qilgan.

Inklyuziv taʼlim muammolarini hal etishning aniq usullari taklif qilingan boʻlib, ular taʼlim jarayonini takomillashtirishda pedagogik faoliyatda qoʻllanishi mumkin. Inklyuziyani taʼlim tizimiga kiritishda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish boʻyicha ishlab chiqilgan metodikada namoyon boʻladi. Inklyuziya uchun umumiy qabul qilingan yagona taʼrif mavjud emas, shuningdek, uni amalda qoʻllash uchun standartlashtirilgan tartiblar boʻyicha ham kelishuv yoʻq. Inklyuziyani boshqa “segregatsiyasiz” yondashuvdan, masalan integratsiyadan ajratib

turadigan belgisi shundaki, inklyuziv sinfda barcha o'quvchilarning o'quv ehtiyojlarini qondirishga kuchli e'tibor qaratiladi, ularni sinfdan chiqarib yubormasdan.

Inklyuziv ta'lim – bu barcha o'quvchilar sinfda bir xil standart o'quv dasturiga amal qilishi kerakligini anglatadi, ularning xususiyatlaridan qat'i nazar. Ba'zan esa ayrim bolalar kunning ma'lum qismini sinfdan tashqarida o'z mashg'ulotlari bilan shug'ullanishlari mumkin.

“Atamalar” nuqtayi nazaridan, “inklyuziv ta'lim” eng ko'p hollarda turli jismoniy va aqliy nuqsonlari bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanadi, jumladan: sezgi yoki harakat cheklovlari, aqliy nuqsonlar, o'quv qobiliyatining pasayishi, nutq buzilishlari, xulq-atvor buzilishlari va autizm spektridagi buzilishlar. Ba'zi pedagoglar va nazariyotchilar “inklyuziya” atamasidan kengroq ma'noda ham foydalanadilar – ya'ni, jamiyat va maktablarda ilgari chetlashtirilgan barcha guruhlariga ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan tizim sifatida.

Shunday qilib, inklyuziya ba'zan butun maktab va sinf muhitini ongli ravishda qayta tashkil qilish sifatida qaraladi – u faqat imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun emas, balki etnik mansubligi, ijtimoiy sinfi, jinsi, madaniyati, dini yoki boshqa belgilari tufayli chetlanish yoki huquqdan mahrum bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchilar uchun ham qulay bo'lishi kerak. Inklyuziya shu jihatdan kengroq ma'noga ega bo'lib, uni ko'pincha ijtimoiy adolatning eng keng qamrovli shakliga erishish vositasi deb ham atashadi. Integratsiya tarafdorlari bu jarayonning qo'shimcha demokratik-axloqiy asosini ta'kidlashadi – ya'ni, insoniy xilma-xillikka, jumladan imkoniyati cheklanganlik va cheklovlarga hurmat bilan qarash va unga javob qaytarish majburiyati mavjud. Ularning fikricha, haqiqatan ham umumiy ta'lim imkoniyatini ta'minlash uchun adolat tamoyiliga rioya qilinishi kerak.

Inklyuzivlik shundan kelib chiqadiki, bunday tenglik va adolatga erishishning eng samarali yo'li – bu ta'lim tizimini shunday shakllantirishki, unda jismoniy va ijtimoiy muhit, o'quv dasturlari, o'qitish metodlari va o'quv materiallari o'quvchilarning turli xil qobiliyat va ehtiyojlarini tan olib, ularni qo'llab-quvvatlasin.

Inklyuziv ta'lim XX asrning o'rtalaridan boshlab yuzaga kelgan bir nechta ijtimoiy va siyosiy harakatlar natijasi hisoblanadi.

AQShda 1950–1960-yillardagi fuqarolik huquqlari harakati shuni ko'rsatdiki, hatto liberal-demokratik jamiyatda ham ko'plab insonlar ijtimoiy institutlardan, jumladan maktablardan chetlashtirilgan. **1960-yillarning oxiri va 1970-yillarda** jins, etnik kelib chiqish, irq yoki imkoniyati cheklanganlik bo'yicha kamsitishga qarshi harakatlar paydo bo'ldi.

Birinchi bunday federal qonun – **1975-yilgi Imkoniyati cheklangan bolalar ta'limi to'g'risidagi qonun (EHA – Education for Handicapped Children Act)** bo'ldi. Unga qadar imkoniyati cheklangan bolalar alohida sinflarda yoki hatto maxsus maktablarda o'qitilgan. 1970–1980-yillarda ushbu qonun hamda bir qator shtat qonunlari orqali

imkoniyati cheklangan bolalarni ta'limga keng jalb qilish imkoni yaratildi. Lekin bu yordam asosan maxsus sinflar yoki maktablar shaklida amalga oshdi. 1990-yilda EHA o'rniga yangi federal qonun – **Imkoniyati cheklangan shaxslar ta'limi to'g'risidagi qonun (IDEA – Individuals with Disabilities Education Act)** qabul qilindi. Bu qonun uchta mavjud tendensiyani yanada rivojlantirdi:

1. Bolalarni alohida maktablarga emas, balki o'z mahalliy maktablarida o'qitishga urg'u berildi.

2. Har bir bolaning ehtiyojlarini hisobga olgan individual o'quv dasturlarini tuzish amaliyoti kengaydi.

3. AQSh va Yevropa ta'lim tizimida uch yo'nalish shakllandi:

Inklyuziya – barcha bolalar ehtiyojlariga javob beradigan tarzda ta'lim muassasalarini qayta tashkil etish;

Mainstreaming – imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlarda aralashuvi;

Integratsiya – imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini ta'lim tizimiga muvofiqlashtirish.

Ko'pgina davlatlar inklyuzivlikni ta'minlash bo'yicha qonun va siyosat ishlab chiqishdi. Inklyuziv ta'lim xalqaro va nodavlat tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi hamda inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlarda e'tirof etilgan.

YUNESKO imkoniyati cheklangan insonlar uchun teng imkoniyatlarni qo'llab-quvvatlash tarafdori bo'lib, inklyuziv ta'limni insonlarning xilma-xilligi va o'ziga xosligini e'tirof etish yo'lidagi ijobiy qadam sifatida ko'radi.

Samarali inklyuziyaning yana bir muhim jihati – o'qituvchilar va maktab bilan bog'liq boshqa kattalar sinf ichida ham, tashqarisida ham hamkorlikda ishlashidir. Vaqt o'tishi bilan sinfda ishlaydigan kattalar yaxshi ishlaydigan sport jamoasiga o'xshab ketishi mumkin: har bir o'qituvchi boshqalar nima qilayotganini anglaydi va kerakli vaziyatlarda refleksiv tarzda javob bera oladi. Tadqiqotlarda samarali inklyuziv maktablarni o'rganish jarayonida olimlar va mutaxassislar bunday hamkorlik ruhiyati maktabning boshqa jabhalariga ham tarqalishini aniqlashgan. O'qituvchilar, ma'murlar, boshqa xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar va ota-onalar birgalikda o'quvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini aniqlash va qondirish uchun ishlashlari mumkin.

Shuningdek, ular samarali inklyuziya uchun kuchli ma'muriy rahbar zarurligini ta'kidlaydilar. Bunday rahbar o'qituvchilarni, o'quvchilarni va ota-onalarni hamkorlikka ilhomlantira oladi va safarbar qiladi. Rahbar barcha manfaatdor tomonlarni muammolarni ijodiy va xolisona hal qilishga undashi, shuningdek, o'qituvchilarni zarur moddiy va insoniy resurslar bilan ta'minlab qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Inklyuziv ta'lim muammolarini hal etishda xorijiy tajribalar ham e'tiborga loyiqdir. Masalan, ayrim inklyuziv sinflarda bolalar turli joylarda o'tirishlari mumkin: tebranish kreslolari, maxsus yumshoq o'rindiqlar, pol yostiqlari, skameykalar yoki hatto (maktabgacha sinflarda) o'qituvchi yordamchilarining tizzalarida.

Shuningdek, inklyuziv ta'limda **teatr-terapiya** usuli ham muvaffaqiyatli qo'llanmoqda. U ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar va imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy-madaniy reabilitatsiya qilishning samarali shakllaridan biri sifatida qaraladi. Teatr-terapiya o'ziga xos murakkab tizimga ega bo'lib, uning tanlanishi faqat tashqi omillarga (masalan, ambulator yoki klinik sharoitda tiklanish) emas, balki insonning kasalligi turi va ijtimoiy hayotiy vaziyatiga ham bog'liq.

Bugungi kunda o'qituvchilar oldida XXI asr maktabida va undan keyingi davrda ta'lim ehtiyojlariga moslashish vazifasi turibdi. Inklyuziv maktab o'qituvchisining yangi tipdagi professionalligi shundan iboratki, u bolalarning o'zlarini eshita bilishi, ular bilan muloqot qila olishi, hamkasblari bilan hamkorlikda ishlashi, jamoaviy faoliyatni rivojlantirishi, ilmiy izlanishlarga qiziqishi va o'z sohasida tadqiqotchilik salohiyatini namoyon qilishi kerak.

Bu yerda **sub'ektlik strategiyasi** alohida ahamiyat kasb etadi – u pedagoglar va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini ta'kidlaydi. Bunday strategiya faqat shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bo'lgan taqdirdagina samarali bo'lishi mumkin. Bu esa o'quv dasturlarini yanada aniqroq individual shakllantirishni, ta'lim mazmunini yanada ob'ektiv qilishni, shu bilan birga umumiy madaniy bilimlarni shakllantirishni istisno etmaslikni talab etadi. Inklyuzivlik – tenglik va adolatga erishishning eng yaxshi yo'li bo'lib, u ta'lim tizimini o'quvchilarning turli qobiliyat va ehtiyojlarini tan oladigan hamda qo'llab-quvvatlaydigan shaklda tashkil qilishni talab qiladi. Jamiyat tomonidan shaxsning o'z-o'zidan qadrlanishini tan olish yo'lida, sog'lom bolalar va imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bolalar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish strategiyasi asosiy ahamiyat kasb etadi. Bu esa imkoniyati cheklanganlik tufayli yuzaga kelgan “ikkinchi darajali” nuqsonlarning oldini olish yoki ularni bartaraf etish, shaxsiy va intellektual salohiyatni, hissiy, kommunikativ va jismoniy rivojlanishni amalga oshirish imkonini beradi.

Inklyuziv maktablarning mavjudligi nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki sog'lom rivojlanayotgan o'quvchilar uchun ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki ular tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim va ijtimoiy faoliyatda qatnashar ekan, hayot uchun muhim saboqlarni olishadi:

- ijtimoiy ongning o'sishi,
- odamlar o'rtasida farq yo'qligini anglash,
- o'z-o'zini anglash va baholashni rivojlantirish,
- shaxsiy prinsiplarning shakllanishi,
- eng muhimi – samimiy g'amxo'rlik va do'stlikning kuchayishi.

1. Астафьева М.А., Луковенко Т.Г., Гаврищак М.В. Обучение детей с ограниченными возможностями здоровья изобразительному искусству на основе специализированной парциальной программы в дошкольных образовательных учреждениях / М.А. Астафьева, Т.Г. Луковенко, М.В. Гаврищак // Педагогика. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота. - 2020. - № 2. - С. 163-169.
2. Грозная Н.С. Развитие инклюзивного образования: международный опыт [Электронный ресурс] / Н.С. Грозная - Режим доступа: http://www.aro.ru/gate/doc_files/doklad_n_grozno.doc
3. Долженкова М.И. Театротерапия как одна из технологий социокультурной реабилитации социально незащищенных слоев населения и людей с ограниченными возможностями / М.И. Долженкова // Педагогика. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота. - 2018. - № 4(12). - С. 53-56.
4. Иденбаум Е.Л. Инклюзивное образование в специфических социокультурных условиях: проблемы, предпосылки, некоторые варианты организации и содержания / Е.Л. Иденбаум. - Иркутск: Изд-во ИГПУ, 2008. - 68 с.
5. Клепиков А.В., Шаталова Е.Ю. Конвенция о правах инвалидов: возможности и перспективы внедрения в России / А.В. Клепиков, Е.Ю. Шаталова // SPERO. Социальная политика: экспертиза, рекомендации, обзоры. - 2009. - № 11. - С. 133-148.
6. Назарова Н.М. Интегрированное (инклюзивное) образование: генезис и проблемы внедрения / Н.М. Назарова // Коррекционная педагогика. - 2010. - №4. - С. 40-59.
7. Перфильева М.Ю., Симонова Ю.П., Прушинский С.А. Участие общественных организаций инвалидов в развитии инклюзивного образования / М.Ю. Перфильева, Ю.П. Симонова, С.А. Прушинский. - Москва: ООО «Транзит-ИКС», 2007. - 57 с.
8. Ратнер Ф.Л., Сигал Н.Г. История становления и развития идей инклюзивного образования: международный опыт / Ф.Л. Ратнер, Н.Г. Сигал // Педагогика. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота. - 2012. - № 12. - Ч. 2. - С. 162-167.
9. Chatterjee G. The global movement for inclusive education [Электронный ресурс] / G. Chatterjee. - Режим доступа: <http://www.indiatogether.org/2003/apr/eduinclusive.htm>
10. Florian L. Special or inclusive education: Future trends / L. Florian // British Journal of Special Education. - 2008. - P. 202-208.
11. Oliver M., Barnes C. Disabled People and Social Policy: from Exclusion to Inclusion. London: Longman, 1994. - 187 p.

12. Omori Pele Role of Teachers in an Inclusive Classroom [Электронный ресурс]
/ Pele Omori. - Режим доступа: http://www.ehow.com/about_6803985_roleteachers-inclusive-classroom.htm